

[1–2020]

history – theory – criticism

dějiny–teorie–kritika

[1–2020]

Fakulta
humanitních
studií UK

Faculty
of Humanities,
Charles University

Obsah | Contents

1. Studie a eseje | Studies and Essays

Editorial 7

MARIE-ELIZABETH DUCREUX – Early Modern Mobilities and People on the Move: An Epistemological Challenge
Raně novověké mobility a lidé v pohybu: epistemologická výzva 9

VLADIMÍR URBÁNEK – Transfer vědění, nebo rétorika exilu? Pobělohorští exulanti a jejich sebe prezentace v písemnostech Hartlibova okruhu
Transfer of Knowledge or Rhetoric of Exile? Bohemian Exiles and their Self-Representation in the Hartlib Papers 36

RADMILA PRCHAL PAVLÍČKOVÁ – Textové praxe Jana Jiřího Haranta z Polžic a Bezručic mezi rodinnou pamětí, kulturním překladem a exulantskou každodenností
The Textual Practices of Jan Jiří Harant of Polžice and Bezručice Between Family Memory, Cultural Translation and Exile Everydayness 54

2. Diskuse a rozepře | Discussions and Disputes

Editorial 99

SAMUEL TRIZULJAK – Klérofašizmus, alebo prezentizmus?
Clerical Fascism or Presentism? 101

MILOSLAV SZABÓ – Kritická diskusia, alebo apológia?
A Critical Discussion or Apology? 112

3. Recenze a reflexe | Reviews and Reflections

LIESBETH CORENS – Confessional Mobility and English Catholics in Counter-Reformation Europe (Veronika Čapská) 139

MAREN LORENZ – Menschenzucht. Frühe Ideen und Strategien 1500–1870 (Michal Šimůnek) 142

JAKUB RÁKOSNÍK, MATĚJ SPURNÝ, JIŘÍ ŠTAIF – Milníky moderních českých dějin. Krize konsenzu a legitimity v letech 1848–1989 (Pavel Kladiwa)	145
SARAH LEMMEN – Tschechen auf Reisen: Repräsentationen der außer-europäischen Welt und nationale Identität in Ostmitteleuropa 1890–1938 (Filip Herza)	150
JAROMÍR MRŇKA – Limity lidskosti: Politika a sociální praxe kolektivního násilí v českých zemích 1944–1946 (Jakub Novotný)	153
KATEŘINA LIŠKOVÁ – Sexual Liberation, Socialist Style. Communist Czechoslovakia and the Science of Desire, 1945–1989 (Jan Seidl)	157
EVA HAHNOVÁ – Češi o Čechách. Dnešní spory o dějiny (Veronika Středová)	166
Editorial Note	175
Upozornění redakce	177

EVA HAHNOVÁ, *Češi o Češích. Dnešní spory o dějiny,*

Praha 2018, Academia, 268 s.,
ISBN 978-80-200-2839-6

Knihou *Češi o Češích. Dnešní spory o dějiny* česko-německá historička Eva Hahnová tematicky navazuje na svoje předcházející práce, tzn. na komentovanou antologii *Od Palackého k Benešovi. Německé texty o Češích, Němcích a českých zemích* a na monografii *Dlouhé stíny předsudků. Německé a anglické stereotypy o Češích v dějinách 20. století*.¹ Po reflexi obvyklých způsobů vnímání Čechů, jejich etnicity a vybraných momentů jejich dějin v německém a anglickém prostředí tak autorka přistupuje ke konfrontaci čtenáře s tím, jak Češi vnímají sami sebe, jaké obrazy českých dějin, historických událostí či samotné české národní existence se objevují (nejen) v mediálním prostoru, rezonují ve společnosti i mezi historiky a vyvolávají diskuse odborníků i laiků.

Hned na úvod je třeba říct, že se Hahnová zabývá především negativními sebeobrazy Čechů, češství a vybraných momentů převážně českých moderních dějin a reakcemi na ně. Ačkoli se tak nejednou věnuje tématům, jež mohou vzbuzovat silné emoce a vyvolávat vzrušené reakce, argumentuje vždy s nadhledem a věcným klidem. Opírá se o spolehlivou znalost české historiografie, teoretického i filozofického myšlení, a disponuje vzhledem do polemik posledních desetiletí.

Leitmotivem knihy Evy Hahnové se stává myšlenka národnosti, resp. emancipace a existence českého národa. Nabízí se formulace „otázka smyslu existence českého národa“, jež evokuje spor o smysl českých dějin. Autorka se k němu ostatně nejednou odkazuje a připomíná rovněž Havelkovu edici základních textů, jež by dle jejího soudu měly být i nadále čteny.² Na pozadí nejrůznějších dalších sporů, které vnímá jako naprosto přirozenou součást dějin každého národa, se detailně zaobírá různými pojetími českého národa, jeho dějin a české národní identity, aniž by však čtenáře seznámila se svým vlastním pojetím kategorií národ – národnost, resp. aniž by sama nabídla nějakou jinou teorii.³ Obratně se sice

1 EVA HAHNOVÁ, *Od Palackého k Benešovi. Německé texty o Češích a Němcích a českých zemích*, Praha 2014; TÁŽ, *Dlouhé stíny předsudků. Německé a anglické stereotypy o Češích v dějinách 20. století*, Praha 2015.

2 MILOŠ HAVELKA (ed.), *Spor o smysl českých dějin 1895–1938*, Praha 1995.

3 Vývoj pojmu etnicita, proměny v jeho chápání zejména v horizontu 20. století a jeho uvedení do vztahů s pojmy souvisejícími přehledně představuje KAREL ŠÍMA, *Etnicita*, in: *Koncepty*

pohybuje mezi jednotlivými myšlenkovými koncepcemi, jež se rodily v českém intelektuálním prostředí 19. a zejména 20. století, nejednou upozorňuje na jejich slabá místa, přesto však čtenářům absenci zřetelného teoretického ukotvení situaci příliš neusnadňuje.

Lze se však oprít o její tvrzení, že „Čechem se člověk nerodí, nýbrž se (jím) stává v průběhu své socializace“.⁴ Hahnová odmítá představu existence souboru jakýchkoli typicky českých vlastností, které by byly příslušníky národa „sdíleny“. Její pojetí národa tenduje k personifikaci, neboť jej chápe jako aktivního činitele; jeho existence souvisí s konkrétními historickými zkušenostmi a prožitky a aktivním působením v dějinách. V dějinách se národ vyvíjí a směřuje k vytvoření a zachování samostatného státu. Autorka poukazuje rovněž na skutečnost, že ačkoli opakovaně byli (a stále jsou) Češi srovnáváni především s Němci, Francouzi a Angličany, jejich odžitě zkušenosti se více podobají převážně zkušenostem menších evropských národů.⁵ Český národ chápe jako proměnlivé společenství autonomních bytostí, vyznačujících se individuálními vlastnostmi a postoji, s obdobným vztahem k pozůstatkům vlastní národní minulosti, jaký nacházíme u ostatních národů. Stejně jako ostatní národy i Češi procházejí v dějinách neustálými proměnami, na nichž se zakládá jejich historická kontinuita. Nelze se proto uchýlovat ke generalizacím a českému národu přisuzovat konstantní vlastnosti a emoce, jež spojujeme s jedinci, které by navíc prostupovaly napříč různými epochami.

Hahnová čtenáře seznamuje s teoriemi češství, jež se zakládají jak na myšlence občanské, tak na myšlence nacionální; nejednou upozorňuje na jejich nedostatečné zdůvodnění i subjektivní motivace, které sehrály jistou roli při jejich utváření. Svoje pojetí češství nespojuje s žádným teoretickým východiskem, ani jej explicitně nepojmenovává. Z častých odkazů ke kultuře, společné minulosti a prožitě tradici lze však usuzovat, že směřuje k pojetí nacionálnímu. To se ostatně projevuje i ve chvílích, kdy se kriticky staví k odsudkům smyslu české národní

a dějiny. *Proměny pojmů v současné historické vědě*, (ed.) Lucie Storchová, Praha 2014, s. 205–219. K problému národní identity srov. například ANTHONY, D. SMITH, *National Identity*, London 1991.

4 EVA HAHNOVÁ, *Češi o Česích. Dnešní spory o dějiny*, Praha 2018.

5 Zde se nabízí srovnání s teorií Miroslava Hrocha, který hovoří o státních národech, které vznikly již ve středověku a raném novověku, a nevládnoucích skupinách, které byly kolem roku 1800 součástí „multietnických říší“. Němce považuje za přechodný typ, neboť ještě nemají jednotný stát, ale disponují elitami a vysokou kulturou v národním jazyce. O podmínkách vzniku a procesu formování moderních národů srov. MIROSLAV HROCH, *Národy nejsou dílem náhody. Příčiny a předpoklady utváření moderních evropských národů*, Praha 2009.

identity. Zároveň však nejednou konstatuje, že češství je v obecných rysech srovnatelné s jinými národními identitami.

Jestliže v úvodních pasážích postrádáme zřetelné vymezení základních kategorií, jež prolínají celou knihou, výrazné zpřítomnění i konkretizaci problémů, jež jsou v knize řešeny, naopak přináší první kapitola V galerii nářků, kde autorka upozorňuje na souvislosti mezi vnímáním vlastních dějin, přijímáním jejich obrazů a sebeobrazů češství a vývojem aktuálního, resp. přítomného politického a společenského dění. Poukazuje například na teze o „zachmuřené tváři české společnosti“ (V. Havel), „životě v tragické zemi“ (R. Denemarková) apod., resp. na způsoby, jak se s nimi vyrovnat: orientovat se podle tradic starorakouských zápasů „o oltář a trůn“ (Z. Mahler), resp. léčit seabemrskáčství vzpomínkami na první republiku (J. Pernes). Jako příklad uvádí volbu českého prezidenta v roce 2013 či souboj Miloše Zemana a Karla Schwarzenberka, který na obou stranách doprovázely četné výroky o povaze českého národa a jeho projevech v moderních dějinách, aniž by se jejich hlasatelé a zastánci vyvarovali prostého zjednodušení, nebo se opřeli o jakékoli odborné názory.

Pro zbytek knihy se Hahnové stávají východiskem texty Jana Patočky, eseje napsané v reakci na zlomové a destruktivní okamžiky českých dějin i české národní existence, jakými byly Mnichov 1938 a srpen 1968 (*Co jsou Češi?*), včetně dalších Patočkových textů o Čěších, jež se souhrnného publikování dočkaly v roce 2006.⁶ Jeho obrazům českých dějin věnuje samostatnou kapitolu své knihy a na řadě dalších míst jej zmiňuje. Domnívá se, že právě tyto Patočkovy výklady vybraných momentů českých dějin i samotných Čechů zásadním způsobem ovlivnily příslušníky intelektuálních elit hned několika generací. Představuje a analyzuje mnohé z názorů, jimiž na vydání Patočkových textů reagovali odborníci nejrozličnějších oborů. Uvádí často protichůdné reakce, přičemž sama k Patočkovým textům zaujímá velmi kritické stanovisko. Považuje je za nepodložené, prvoplánové, schematizující, často vyvěrající z aktuální skepse a pocitu zmaru. Celkově dospívá k závěru, že právě Patočkův pohled na Čechy a vybrané momenty a osobnosti českých dějin se staly po listopadu 1989 základními stavebními kameny specifického, tzv. „patočkovského obrazu českých dějin“, s nímž se můžeme setkat i dnes.

Dodnes tak u řady intelektuálů přetrvává sebeobraz Čechů, jehož součástí je Václavem Havlem nejednou zmiňovaná opozice velkého češství a především malého čecháčkovství a dodnes se, jak autorka píše, „těší největší popularitě pejorativně konotovaný stereotyp o Čěších jako národu osvobozených sluhů, který

6 JAN PATOČKA, *Co jsou Češi? Malý přehled fakt a pokus o vysvětlení*, Praha 1992; TÝŽ, *Češi. Soubor textů k českému myšlení a českým dějinám I. a II.*, Praha 2006.

se vydal v době obrození pochybnou cestou, a proto poté selhává“.⁷ Existenci a především vznik tohoto myšlenkového stereotypu Hahnová odvozuje právě od vlivu Patočkových tezí, jež postihují problém nacionalismu, představu protikladu Jungmannova a Bolzanova vlastenectví a přesvědčení o chybné volbě českého národa ve prospěch jazykového nacionalismu na úkor zemského patriotismu. Všechny tři teze podrobuje kritice. Problém spatřuje zejména v tom, že tzv. patočkovský obraz dějin se přes mediální prostor dostává do promluv a textů některých českých autorů, jejichž konečným vyzněním je další dehonestace českého národa a jeho dějin, a vyvolává tak reakce, jejichž důsledkem je vyhocená polarita současné společnosti.

Na vliv Patočkovy filozofie českých dějin autorka rovněž upozorňuje v souvislosti s kontroverzní publikací *Podivena* (Milana Otáhalo, Petra Pitharta a Petra Příhody) *Češi v dějinách nové doby: pokus o zrcadlo*.⁸ Ta se sice primárně netvářila jako odborná historická práce, kladla si však za cíl představit novodobé české dějiny jako srozumitelný příběh prostřednictvím exkurzů do minulosti. Hahnová spatřuje v „Podivenovi“ více než práci historiografickou pokus o vyrovnání se s českou národní identitou. Objasňuje spory, které kniha vyvolala, představuje ohlasy souhlasné i zcela negativní. Záměr distancovat se od předcházející komunistické historiografie, deklarovaný autory, však podle ní vyústil v pouhý obraz upadajícího a v dějinách opakovaně selhávajícího malého národa, jehož minulost je tím ještě více dehonestována. Tím se ostatně zabývali četní kritikové *Podivenova* textu již v době jeho vydání.

Značně kriticky se Eva Hahnová vyjadřuje k postmoderním obrazům Václava Bělohradského, v jehož esejích nachází nejen odkaz Patočkovy filozofie a textů Jana Tesaře, ale především opakování řady předcházejících stereotypů. Podle Hahnové se u Bělohradského projevují ohlasy sudetoněmeckých publikací, anglofonních tradic i dřívějších českých autorů reflektujících první republiku jako instituci, která v rozhodující dějinné chvíli selhala, nebo byla ke svému selhání dokonce předurčena. Jeho úvahy o pojmu národ považuje za nepůvodní myšlenkový produkt, neboť se v nich projevuje soudobý konstruktivismus a jím poznamenané teorie, zejména představa národů „jako dlouhodobě existujících entit nárokujících si právo na sebeurčení“, kterou byla popřena existence národů předcházejících od biblických dob až po 19. století. Autorka upozorňuje, že tak dochází k opomenutí jakékoli kontinuity, a Bělohradskému vytýká neschopnost dostatečně reflektovat složitost historického dění a různorodost způsobů, jež

7 E. HAHNOVÁ, *Češi o Čechách*, s. 80.

8 PODIVEN, *Češi v dějinách nové doby. Pokus o zrcadlo*, Praha 1991.

při interpretaci dějin uplatňujeme. Konstatuje, že „tradicionalismus Václava Bělohorského nemá nic společného se zájmem o historii, nýbrž paběrkuje v textech, které se již po generace pokoušely dokazovat, že Češi jsou národem pomýleným a selhávajícím“.⁹ Navzdory tomu však upozorňuje, že Václav Bělohorský není vůči Čechům zaujatý, není ani osobně zahořklý (na rozdíl od Václava Černého, jehož autobiografickým textům se věnuje na jiném místě), a dokonce se těší pozitivnímu ohlasu nemalého počtu příznivců. Problémem jeho interpretací je ale skutečnost, že zcela záměrně ignoruje vědeckou historiografii, poněvadž ji vnímá „jen“ jako literární projev, resp. literární žánr.

Jestliže se v kapitolách zasvěcených vlivu a významu Patočkovy filozofie českých dějin a postmoderních interpretací Václava Bělohorského na utváření sebeobrazu Čechů a obrazů českých dějin nejednou objevuje reflexe Mnichova a první republiky, nelze se divit, že se problematice vzniku, existence i zániku našeho prvního samostatného státu Hahnová věnuje v samostatné kapitole. První československou republiku nahlíží z různých perspektiv, a budiž čtenáři jistou útěchou, že se po záplavě negativních výroků o Česích a českých dějinách konečně dočká širšího názorového spektra, v němž zaznívají i reference veskrze pozitivní či názory obranné. Autorka ukazuje, že současné postoje namířené proti první republice nejsou novinkou, a upozorňuje, že tyto stereotypy bývaly, resp. bývají tradičně připisovány Slovákům, Němcům, Maďarům, Polákům, českým katolíkům, komunistům, zrádcům nebo kolaborantům. Domnívá se, že ale nebyly a nejsou podmíněny etnicky ani nábožensky, nýbrž že vyvěrají z nedemokratických prostředí poznamenaných krajním konzervativismem. Tím působivější je její výklad toho, jak prvorepublikovou tradici vnímali a jakým způsobem se k ní hlásili Václav Havel a Václav Klaus v době rozdělení republiky. Za zmínku rovněž stojí její reflexe diskusí kolem uzákonění 28. září jako státního svátku. Mimo jiné připomíná Dušana Třeštíka, který tento akt považoval za pokus pravice vytlačit 28. říjen a s ním související diskuse za spor o národní identitu.

Jen těžko si lze představit, že by se kapitola věnovaná vnímání prvorepublikového Československa obešla bez reflexí osobností a především státnických koncepcí T. G. Masaryka a Edvarda Beneše. Z nich větší pozornost je věnována Benešovi. Autorka připomíná četné peripetie, jimiž bylo přijímání jeho osobnosti poznamenáno takřka od samého počátku. V této souvislosti hovoří dokonce o sporech o Benešovu osobnost a upozorňuje na slova nesmlouvavých Benešových kritiků i jeho zastánců s odkazem na relevantní odborné texty. Závěr

kapitoly vyznívá optimisticky. Autorka zde totiž cituje řadu osobností české vědy a politiky, jež první republiku rozhodně nezavrhuje.

V poslední kapitole se Hahnová zamýšlí nad počátečními impulzy dnešních sporů o české dějiny. Je totiž přesvědčena, že takovéto polemiky nejsou ničím zvláštním a že naopak tvoří součást historické identity každého národa. Znovu se proto vrací do prvorepublikové éry a zmiňuje řadu textů, v nichž autoři vyjadřují rezervovaný postoj k existenci či ke směřování samostatného státu. Opět připomíná Jana Patočku, který mimo jiné oceňuje Emanuela Rádlu jako jediného českého intelektuála, „který má oči otevřené pro minulost i budoucnost“. Uvádí některé Rádlovy texty, včetně pozoruhodného výkladu dvojího pojetí národnosti u Čechů a Němců. Vysvětluje, proč právě Rádlu s oblibou citovala nacistická propaganda. K dalším citovaným autorům patří Roman Jakobson (ve vztahu k Pekařovým postojům k pravosti Kristiánovy legendy a dalším textům nejstaršího českého dějepisce). Mnohé osobnosti přitom Hahnová nahlíží z hlediska jejich vztahu k Mnichovu a pomnichovským poměrům. Připomíná Jaroslava Durycha a Rudolfa Voříška, kteří se vyrovnávali se starými pořádky ve prospěch lepší budoucnosti, Kalistovo mohutné přitakání Pekařovi na úkor masarykovské tradice, zneužití Pekařova odkazu nacistickou propagandou, Slavíkovy a Kroftovy obranné texty, z nichž některé se již vydání nedočkaly, a zamýšlí se nad tím, jak se s těmito skutečnostmi vypořádala pozdější komunistická historiografie. S nacistickou propagandou autorka spojuje počátky některých stereotypů, jež se do sporů o české dějiny, přesněji řečeno o patočkovské obrazy českých dějin promítají dodnes. Přední místo mezi nimi zaujímá teprve nacisty vytvořená opozice Palacký – Pekař.

Celou knihou Evy Hahnové prolíná přesvědčení o potřebě reflektovat ve zmiňovaných sporech odbornou historiografii. Skutečnost, že názory historiků zůstávají opomíjeny, považuje za jedno z největších pochybení dneška. Ostře se vymezuje vůči redukci dějin na jednání jednotlivých osobností, které se následně stává předmětem vyhocených soudů, resp. odsouzení. Poukazuje rovněž na obvyklou praxi, kdy bez náležité odborné konzultace jsou ve společnosti a zejména v mediálním prostoru často prezentovány vybrané momenty dějin. Slouží obvykle k ilustraci někdy ne zcela souvisejících názorů, resp. mají sloužit jako požadované argumenty. Často však vyznívají až příliš schematicky, popřípadě připomínají grotesku či tragikomedií. Zcela stranou v takových případech zůstává jejich začlenění do adekvátních kontextů; málokdo se zamýšlí nad tím, že tyto dějinné momenty se nevyvíjely samy o sobě, ale že jsou součástí historické kontinuity.

Autorka opakovaně upozorňuje, že nebezpečné stereotypy, ať nostalgicky nekritické, nebo cíleně dehonestující, lze narušit jen za pomoci odborného názoru. Když dává najevo svůj nesouhlas s mnohými pejorativními vyjádřeními o Čechách

a češství, vyjadřuje se rozhodně, avšak bez emocí. Její věcná konstatování a umírněné argumentace jsou tak v kontrastu se vzrušenými polemickými vyjádřeními osobností, včetně řady historiků, které vůči hanlivým výroky zaujaly obranný postoj. Ke škodě věci je ale fakt, že nezmiňuje vlastní teoretické inspirace či konceptuální východiska. Hahnová v tom rozhodně není ojedinělou výjimkou, neboť u řady odborných prací vycházejících v posledních letech tolik potřebné konceptuální ukotvení chybí. Autoři jako by ignorovali nezpochybnitelnou skutečnost, že bez objasnění teoretického zázemí nemusí, resp. nemůže čtenář textu plně porozumět. Otázkou zůstává, zda v takovém případě autor skutečně nepovažuje za potřebné, nebo dokonce za nutné teoretický základ svého díla objasnit, nebo zda k tématu přistupuje více intuitivně bez individuální potřeby konkrétního konceptuálního usazení. Autorka tak ve své práci promlouvá takřka výhradně pouze na pozadí konfrontace polemických názorů, jež dokládá jejich četnými obsáhlejšími citacemi. Zde je však namístě zamyslet se nad tím, zda se Eva Hahnová příliš neupíná k dnes již překonané, avšak v laických kruzích stále přetrvávající představě jednoho jediného správného a objektivního výkladu dějin.

Ačkoli autorka nejednou hovoří o jisté módě prezentovat ve veřejném a mediálním prostoru hanlivé výroky o Česích, její kniha v samotném závěru vyznívá poměrně optimisticky. Ve zkratce řečeno, Čechy prezentuje jako docela obyčejný národ s bohatými zkušenostmi, národ, který v moderních dějinách prožil dlouhá období nesvobody, zároveň má však za sebou i staletí relativní správní stability a díky svým příhodným geografickým a podnebným podmínkám mohl čerpat bohaté inspirace od okolních národů. Úvahy a polemiky o tom, jací Češi jsou, považuje do značné míry za bezpředmětné a adekvátní cestu pro budoucí vývoj českého národa vidí v poučené a zodpovědné reflexi dějin. Sebepoznání by se přitom mělo zakládat nikoli na často iracionálních spekulacích o tom, jací Češi jsou, nýbrž na schopnosti využívat dějinami nashromážděný repertoár historických zkušeností a vnímat je v kontextu zkušeností jiných národů.

Jakkoli se nám může smysl i obsah knihy Evy Hahnové jevit jako diskutabilní, nelze autorce upřít, že ať už četnými obsáhlými citacemi textů mnoha autorů, nebo jejich analýzami a interpretacemi a konečně i vlastními shrnujícími soudy otevírá prostor k přemýšlení nejen nad Čechy a jejich dějinami. V době, kdy se ve společnosti i mediálním světě setkáváme s mnohými odkazy k národní identitě a národním dějinám, sílí projevy nacionální i etnické konfrontace, kdy výjimkou nejsou ani otevřeně nesnášenlivé projevy namířené proti jiným národům, je každý takový počin žádoucí.

Jako určitý harmonizující podnět do budoucna může zapůsobit skutečnost, že Čechy autorka nevidí jako výrazně horší ani výrazně lepší než ostatní národy. Důraz položený na jejich „obyčejnost“ i opakovaně artikulovaný požadavek

nahlížet je z hlediska širšího kontextu historického, geografického i kulturního představují výzvu k zodpovědnějšímu přístupu při reflektování vlastních dějin a kultivované argumentaci ve veřejných promluvách, a to i v případě historiků.

*Veronika Středová
Filozofická Fakulta, Univerzita Hradec Králové, Hradec Králové*